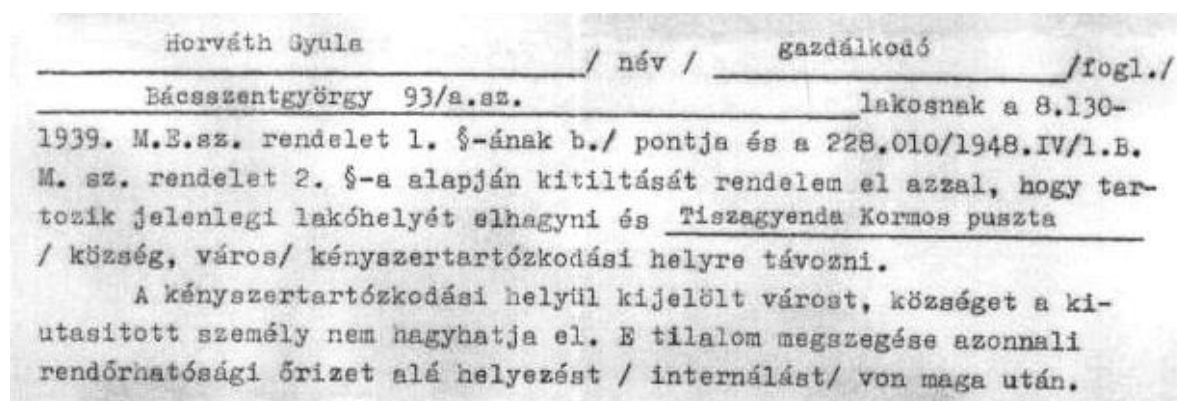

Telepesek*

A tizenkét alföldi kényszermunkatábor – kuláktábor – őrizetesei a rendvédelmi hatósági iratokban és nyilvántartásokban mint „telepesek” szerepelnek. A mindennapi szóhasználatban a „telepes” az állami gazdaságok telepein egymásra zsúfolt aljanép megjelölésére szolgált. Maguk az érintettek törvényen kívül helyezett rabokként határozták és határozzák meg magukat, „telepes” elnevezésüket megbélyegzésként és tényleges helyzetük meghamisításaként élték és éltek meg.

A *telepes* fogalma a büntetőjogban nem – a korabeli büntetőjogban sem – létezik. Értelmezését a rendőrbíráskodás gyakorlatában is bizonytalanság övezi. A kitelepítési „véghatározat” *kitiltásról* rendelkezik, és *kényszertartózkodási helyet* jelöl ki a családok számára. Rendőri őrizetről nincs szó benne. Az a belügyminiszteri utasítás, amit az illetékes kerületi rendőr-főkapitányságok néhány héttel az első (1950. június 23-i) határsáv-kitelepítési hullám után, eligazításként kaptak kézhez, „telepítetteknek” nevezi az elhurcolt családokat. A „telepítettek” státusát a leirat nem határozza meg egyértelműen: *”biztonsági okokból korlátozottnak mozgási és cselekvési szabadságukban, tehát nem büntetésüket töltik, de elhelyezésük, kezelésük és fegyelmezésük egységes eljárást igényel”* – olvasható az iratban. Az „egységes eljárás” a gyakorlatban *rendőri őrizet* volt. Büntetés, amelynek csak kezdete volt, a vége homályban maradt.

Részlet a kitelepítési Véghatározatból, 1950. június 23.

A pusztai kuláktáborokba deportálás – hazánk eltérő adottságai miatt, kicsiben és puhább változatban – a sztálini kulákklikvidálás és a Gulág-rendszerű belső gyarmatosítás gyakorlatát másolta. Szovjetunióban *telepesfalvaknak* nevezték azokat a településeket, amelyeket a kulákdeportálások túlélői: a *különleges telepesek* építhettek maguknak. A szovjet mintára telepített kulákfalvak létrehozásának gondolata az MDP Központi Vezetőségében már 1948 végén, a radikális kollektivizálás – egyben kuláktalanítás – politikájának meghirdetése utáni hónapokban felvetődött.

A deportált kulákok státusát és elnevezését a szovjet minta ihlette és a napi gyakorlat formálta. A közbeszédben alakultak ki azok az elnevezések, amelyeket a hatósági ügyiratok is átvettek. Kezdetől fogva meg kellett különböztetni a táborokon *belüli* és a táborokon *kívüli* családok világát. Az előbbieket *telepeseknek*, táboraikat *telepestáboroknak* nevezték, megkülönböztetve őket a *szabadoktól*. A *telepeseket* kivagonírozásuk után összes iratuktól megfosztották, mintegy kiiktatták őket az állampolgárok köréből. Táboraikat kiürített majorok állattartó telepein rendezték be. Őrzésükkel és irányításukkal kihelyezett rendőrőrsöket, ún. „K-” – különleges – őrsöket bízta meg. A *szabadok* többnyire ugyancsak az állami gazdaságok területén laktak és dolgoztak. A telepeseknek tilos volt érintkezni velük. Elkülönített *telepesbrigádokban* dolgoztak, és esténként rendőri kísérettel tértek vissza a táboraikba.

* Munkaközi tanulmány-részlet a *Táborlakók és családjaik. Életút-elemzések a hortobágyi zárt táborokból 1953-ban szabadult családok körében* című készülő kiadványunkból, amelynek 2014-ben várható megjelenését az OTKA publikációs keretéből (PUB-K 110152 ny. sz.) támogatásban részesítette.

„Telepesek” a kócsi kényszermunkatáborban. A kép jobb szélén Takács János, a fotó tulajdonosa.

A *szabadok* – *telepesek* maradéktalan és következetes elszigetelése egymástól ugyanakkor gyakorlatilag keresztülvihetetlen volt. A *telepes* munkaerőként az állami gazdasághoz, őrizetesként a rendőrhatalom alá tartozott. Sajátos státusának tisztázása a belügyi hatóságokat a hortobágyi és nagykunsági táborok fennállása alatt végig foglalkoztatta. A táborokba telepített családok helyzete más volt, mint a Budapestről kitiltott, kulákházakba beszállásolt *kitelepipítetteké*. A budapestiek – számos, korlátozott mozgásra szorított személlyel és családdal együtt – rendőri felügyelet (nem rendőri őrizet) alatt voltak. A telepesek nem tekinthetők internálnak sem: az *internálás* egyéneket sújtó, határozott időre szóló, letölthető büntetés volt, a börtönhöz hasonlóan. A telepes-státus meghatározására a *kitiltás* és a *rendőri felügyelet* kínált vonatkoztatási szempontokat. A telepesek – olvasható az egyik iratban – „...*olyan személyek, akik ellenséges cselekedeteik folytatásának megakadályozása végett lakóhelyükről ki lettek tiltva, és egyes állami gazdaságok területén kényszertartózkodásra lettek kötelezve. Tekintettel azonban arra, hogy személyiségük és magatartásuk nagyobb veszélyt jelent a társadalomra, államunk külső és belső biztonságára, mint rendőri felügyelet alá helyezett, vagy kitiltott személyeké, így szükségessé vált velük szemben... szigorúbb szabadságkorlátozó intézkedések alkalmazása.*”¹

Az idézett szövegrész az alföldi kényszermunkatáborok létrehozása után több mint két évvel született. Szerzője változatlanul nem nevezi meg a rendőri felügyeletnél és a kitiltásnál szigorúbb intézkedést: az *őrizetet*. Ekkorra nyilvánvaló lett a hortobágyi-nagykunsági rabfoglalkoztatás csődje. Jobbnak látszott a táborba deportálást *utólag* valamiféle – kényszerintézkedésekkel kísért – telepítési akciónak feltüntetni. A táborrendszer tarthatatlanságához nagyban hozzájárult az erőltetett iparosítás által kikényszerített lakosságmozgás. A *szabadok* – agrárproletárok, korábbi tanyatulajdonosok – körében jelentős méreteket öltött a Landflucht-jellegű elvándorlás az iparba, városokba. A munkaerőgondokkal küszködő pusztai állami gazdaságok mindinkább rászorultak a telepes gyalogmunkások kampánymunkákra vezényelhető tömegeire és – nem utolsósorban – arra a munkakultúrára is, amit a „telepes kulákok” hazulról hoztak magukkal. Folyamatos foglalkoztatásukat ugyanakkor képtelenek voltak biztosítani. A munkacsúcsok idején égetően szükség volt rájuk, a téli időszakban sokan közülük feleslegessé váltak. A munkaképes korosztályokkal együtt érkezett gyerekek, öregek, betegek az állami gazdaságokat és külvilág hatóságait egyaránt nehéz helyzetbe hozták. Az őrzők (K-őrök) és munkáltatók (ÁG-k) közötti együttműködés sem volt feszültségmentes. A kényszermunkatáborok fenntartása üzemszervezési és rendészeti szempontból is inkább tehertételnek, mint előnyösnek bizonyult.

¹ Sebestyén László rendőrezredes, főosztályvezető feljegyzése Pócze Tibor miniszterhelyettes részére az alföldi kényszermunkatáborokba kitelepített családokkal szemben fogantatandó eljárásról. In: Füzes Miklós (szerk.): *Kitaszítottak II.* Alterra Svájci-magyar Kiadó Kft, Budapest, 20002. 15. o.

A táborrendszer létrehozásának harmadik évében napirendre került a telepesek tényleges letelepítésének programja. Ezzel a pártvezetés legfelső szintjén öt évvel korábban felvetődött javaslat, amely „kulácfalvak” létrehozását irányozta elő, a megvalósítás közelébe került. Hegedűs András, az *Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériumának* vezetője 1952. július 14-én a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkárságához intézett feljegyzésében javasolta, hogy „az állami gazdaságokba telepített kulák és egyéb ellenséges elemek” 200-200 négyszögöles házhelyeket kapjanak s részükre a „a városoktól lehetőleg messze, az állami gazdaságok központjai mellett” tíz telephelyet jelöljenek ki.” A titkárság jóváhagyta a javaslatot. A telephelyek kijelölése perspektivikusan az alföldi puszták falvasításának – már a II. világháború előtt is szorgalmazott – modernizációs programjába illeszkedett. A telepesfalvak – néhány kilométernyi távolságra az ugyancsak ebben az időben kiépülő községektől, községgé alakított tanyaközpontoktól – 1952 őszén-telén és 1953 folyamán kezdtek kiépülni. Sajátos státusú „kulácfalvakként” a szabadok községesítendő telepeitől: a Hortobágytól², Kónya szabadok számára épülő lakóházaitól, az 1951-1952-ben községgé vált Kócsújfalutól, Eleptől, Ebestől elkülönítve épültek.

„Bánatfalva” – a borsósi táborlakók telepesfalva a Hortobágyi ÁG borsósi üzemegységének területén. Dr. Pirooska János volt csongrádi polgármester ceruzarajza szabadulása előtt, 1953 augusztusában.

A telepesfalvak kijelölésével párhuzamosan az akció hatósági ellenőrzését is biztosították. 1952 őszén az összes tábort – egyúttal a táborlakók épülő telepeit is – a Hortobágy központjában létrehozott és az államvédelmi hatóság jelenlétével is megerősített rendőri kirendeltség felügyelete alá vonták. A telepesek házhelyeiket haszonbérbe kapták, az építés anyagát: a vályogtéglát maguknak kellett kitermelni. Ehhez a teljes ár kifizetése ellenében bontásból származó anyagot kaphattak az állami gazdaságoktól. Kedvezményezettként, jó munkájuk fejében. Az építkezés a gazdaságok részéről gyakorlatilag nem részesült ráfordításban. Ennek ellenére a telepek kiépülőben voltak.

² Hortobágy 1962-ben lett önálló tanáccsal bíró község.

„Bánatfalva” 1954-ben, a borsósi tábor felszámolása után. Dr. Kováts Dániel fényképfelvétele.

A letelepítésnek végül is Sztálin halála vetett véget, amikor a telepesek előtt is megcsillant a szabadulás lehetősége. 1953 nyarán megkezdődött a táborrendszer felszámolása. A falu-kezdemények (többnyire alap nélkül épült) vályogházai idővel belemosódtak a földbe. Az 1953. július 22-i amnesztiarendelet nyomán 2524 telepes család hagyhatta el Hortobágy és Nagykunság pusztáit. Még azok közül is kevesen maradtak az állami gazdaságokban, akik rabságuk vége felé házépítésbe kezdhettek. A falvasítási program, „kulákfalvak” nélkül, később valósult meg.

Borsós – „Bánatfalva” helye 2006. júniusában. Landauer Attila fotója.

Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, a mezőgazdaság szisztematikus és eredményes kollektivizálása: a téészesítés és egyben az állami gazdaságok megerősítése időszakában, az egykori kényszermunkatáborok közelében: a hortobágyi, hajdúsági, nagykunsági puszták falvasított tanyaközpontjaiban, telepein életképes községek jöttek létre. A telepes- vagy kulákfalvakkal is kalkuláló pusztafalvasítási program kivitelezése végül is kudarccal végződött. Azoknak a Rákosi-korszakban megkezdett s ugyanakkor abortált modernizációs programoknak sorába illeszkedik, amelyeknek megvalósítása a Kádár-korszakra maradt.